Történész és publicista – Szakály Sándor

Szakály Sándor: *Történelem és publicisztika*

Budapest, 2015, Magyar Napló Kiadó–Írott Szó Alapítvány

Aki figyelemmel kíséri Szakály Sándor több mint három évtizedes történészi munkásságát, az tudhatja, hogy a VERITAS Történetkutató Intézet főigazgatója mindig is törekedett arra, hogy kutatási eredményeit a vaskos monográfiákon és szaktanulmányokon túl a tudományos ismeretterjesztés igényével megfogalmazott publicisztikáiban is megossza az olvasóival.

A publicisztikai műfaj előnye, hogy az ilyen formában közreadott írások szélesebb közönséghez jutnak el, és sok esetben a rájuk gyakorolt hatásuk is nagyobb, mint az alaposan jegyzetelt szakmunkáké. Ugyanakkor ezek a művek gyorsan feledésbe merülnek, és utóbb, amikor szükség volna valamelyikükre, már közel sem biztos, hogy felleli őket a szerzőjük, még kevésbé az érdeklődő. Ezt elkerülendő, gyűjtötte össze a tavalyi évben a Magyar Napló Kiadó és az Írott Szó Alapítvány gondozásában megjelent *Történelem és publicisztika* című könyvében Szakály a 2009 és 2014 közötti időszakban napi- és hetilapokban (például *Magyar Nemzet*, *Népszabadság*, *Élet és Irodalom*), folyóiratokban (egyebek mellett *Rubicon*, *Iskolakultúra*, *Magyar Napló*), továbbá idősebb kollégák tiszteletére összeállított kötetekben (többek között *Utak és útkereszteződések. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*; *Sipos 65. Tanulmányok Sipos József 65. születésnapjára*) közölt, a maga által fontosabbnak gondolt műveit.

A könyvben szereplő írások nagy része a XX. századi magyar hadtörténelem kérdéseivel foglalkozik, ám emellett érint társadalom- és politikatörténeti témákat is. A cikkek és tanulmányok nem az eredeti megjelenésük kronológiai sorrendjében követik egymást, hanem három nagy, tematikus egységbe rendeződnek.

Az elsőben a magyar királyi honvédség több magas rangú vezetőjének az életpályáját mutatja be a szerző. Mivel ezeknek a tiszteknek a karrierje szinte kivétel nélkül az Osztrák–Magyar Monarchia valamelyik hadapródiskolájában kezdődött, ezért a nyitó fejezetben Szakály a magyar katonatisztképző intézményekkel megalakulásáról, valamint a bennük folyó történelem- és hadtörténelem-oktatásról értekezik. Különös tekintettel az 1872-ben alapított magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémiára, mely a leghíresebb volt mind közül.

A Monarchia és a Magyar Királyság haderejében a legjelentősebb, legnagyobb elismeréssel járó kitüntetésnek a Mária Terézia Katonai Rend számított. A második fejezetben az érdemrend két tulajdonosának, Inselt István nyugalmazott tábornoknak és Oszlányi Kornél vezérőrnagynak az életútjával ismerkedhetünk meg. Inselt 1915 nyarán, még századosként, az első isonzói csatában nyújtott teljesítményével érdemelte ki a kitüntetést. Oszlányi 1943 januárjában a szovjet Vörös Hadsereg elleni harcok során nyerte el a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét. Mindkét tábornoki rendfokozatot elért katonatisztben közös, hogy Kaposváron születtek, és a gyermekéveiket is a városban töltötték.

Ezt követően a második bécsi döntés nyomán visszakerült Észak-Erdélyben, Kolozsvár székhellyel felállított IX. honvéd hadtestparancsnokság 1940–1945 közötti öt parancsnokának (Stirling László, Miklós Béla, Veress Lajos, Kovács Gyula, Vasváry Frigyes) leglényegesebb életrajzi adatait tárja elénk Szakály. Az ötből három volt erdélyi születésű, illetve a családja

révén erdélyi kötődésű. Közülük a „dálnoki" előnevet viselő Miklós Béla 1944–1945 folyamán miniszterelnök, az Ideiglenes Nemzeti Kormány elnöke lett. Egy különálló fejezetből megtudhatjuk, hogy az ideiglenes kormányban Miklós Bélán kívül még két katonatiszt kapott helyet: Vörös János vezérezredes honvédelmi miniszterként, Faragho Gábor altábornagy pedig közellátásügyi miniszterként. Miklós Béláról megjegyezi Szakály, hogy nem igazán volt képes befolyásolni a hazai politikai folyamatokat. Kormányához hasonlóan ő is a megszálló szovjet hadsereg, illetve az általuk támogatott Magyar Kommunista Párt szorításában tevékenykedett.

Vitéz Jány Gusztáv életével és halálával két fejezetben is foglalkozik Szakály. Jány neve a magyar köztudatban és közgondolkodásban összeforrt a Donhoz kivezényelt 2. magyar hadsereggel. A mintegy 200 kilométeres arcvonal védelme meghaladta az alakulat lehetőségeit. Mégis a végsőkig való kitartásra kapott utasítást. Katonaként tudta, hogy a parancsnak engedelmeskedni kell. Január 24-én, a szovjet áttörést követően kiadott, súlyos szavakat tartalmazó hadparancsában ezért gyávának bélyegezte katonáit, és – a felbomlás elkerülése érdekében – felkoncolással fenyegette a menekülni szándékozókat. Ezt a háborút követő népbírósági perében bűnéül rótták fel. Szakály megfogalmazása szerint: „A vesztes háborút követően a kötelesség és a parancs teljesítése így vált bűnné, miközben a győzteseknél ugyanazon cselekedetek erénnyé." Ő Jányra egy elveihez ragaszkodó, hazáját esküjéhez híven szolgáló katonaként tekint, aki számára megkérdőjelezhetetlen volt a legfelsőbb helyről (Horthy Miklós) kapott parancsok végrehajtása. Ami végül a vesztét is okozta. 1947-ben végezték ki golyó által. 1993 októberében a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága Jányt felmentette az ellene felhozott vádakkal szemben. A honvédelmi miniszteri rendelettel elvett vezérezredesi rendfokozatát azonban nem kapta vissza. Holott Szakály úgy látja, „ez jelenthetné a törvényesség végleges helyreállítását és a méltatlanul meghurcolt és megvádolt néhai vezérezredes katonai becsületének visszaadását".

Terjedelmét tekintve a második tematikus blokk a legnagyobb. A könyv majdnem felét a magyar királyi honvédség és csendőrség megalakulását, tevékenységét és felső vezetését bemutató fejezetek ölelik fel.

Bevezetésként a honvédség elődjének tekinthető, 1919 májusában Szegeden szervezésnek indult Nemzeti Hadsereg történet vázolja fel a szerző. Az alacsony létszámú és hiányos fegyverzetű hadsereg feladata volt a Tanácsköztársaság bukását követően a törvényesség és a rend helyreállítása. Ezen kívül jelentős szerepet játszott az ország későbbi sorsának alakításában is. Hiszen azzal, hogy gyakorlatilag egyöntetűen Horthy mögött állt, a győztes antanthatalmak, valamint a magyar politikai élet meghatározó személyiségei a korábbi admirálist tekintették a kibontakozás letéteményesének. Aki a korabeli magyar viszonyok között megfelelő erejű és szervezettségű tényleges haderővel rendelkezett. Szakály ugyanakkor nem rejti véka alá a haderő tisztikarának erkölcsi romlását, kapcsolatba kerülését a napi politikával és egyes elemeinek a fehérterrorban vállalt szerepét. Utóbbit illetően idézi Horthy azon határozott ígéretét, melyet a budapesti antantmisszionak tett: „Mi nem fogjuk magunkat a fehér terror bármely ténykedésére ragadtatni."

Mindezek után olvashatunk a hadsereg felső vezetéséről a Horthy-rendszerben és a második világháború évei alatt. Szakály megállapítása szerint a korszak katonai vezetői szinte kivétel nélkül – főképpen a 20-as, 30-as években – feltétlen hívei voltak az államfőnek mint legfelsőbb hadúrnak. A tábornokok alapvetően elfogadták a politikai döntéseket, míg a Honvéd Vezérkar mindenkori főnökei lehetőségeikhez mérten igyekeztek befolyásolni a azokat. Az 1941-es délvidéki bevonulás kapcsán Szakály felidézi, hogy Teleki Pál miniszterelnök ellene, Werth Henrik vezérkari főnök viszont mellette foglalt állást. A katonai lépésről szóló döntést végül Horthy

kormányzó hozta meg. A világháború során azonban a kormányfők sok esetben felülírták a katonai vezetők elképzeléseit.

A Szovjetunió elleni hadba lépésről született politikai döntést Szakály szerint komolyan befolyásolta Horthy álláspontja, aki úgy vélte, hogy Magyarországnak ki kell vennie a részét a bolsevizmus elleni harcból. Azonfelül pedig így kívánta elkerülni, hogy a tengelyhatalmak feltételezett gyors győzelmét követően az 1938–1941 közötti területi visszacsatolások eredményeit ne a már németek oldalán hadban álló románok és szlovákok javára módosítsák. A hadüzenet elküldésével és a hadműveletekben való aktív részvétellel a magyar katonai felső vezetés többsége egyetértett és szorgalmazta. Sokat emlegetett „németbarátságukat" Szakály nem a főtisztek német származásával, hanem sokkal inkább a revíziós igények német oldalról történő – nem önzetlen – támogatásával magyarázta.

Az 1930-as évek második feléig a honvédséget korszerű fegyverzet és kellő anyagiak híján legfeljebb egy rövid ideig tartó, védekező háború megvívására tartották alkalmasnak. A magyar tábornoki és tisztikar elméleti felkészültsége azonban nem maradt el későbbi ellenfeleitől. Több törzstiszt kutatott és publikált, beszélt idegen nyelve(ke)t, valamint olvasta a külföldi szakirodalmat.

Az oroszországi hadműveletekben a döntés és vezetés a németek kezében volt. A magyar csapat- és seregtestek nekik voltak alárendelve. Katonai vezetőink alapvetően harcászati szintű kérdésekben hozhattak önálló döntéseket. Ettől függetlenül kiemelte Szakály, hogy számos parancsnokunk a saját vezetési szintjén jól teljesített, illetve katonai-szakmai szempontból nem volt rosszabb a szövetségeseinél és az ellenségnél.

Hangsúlyosan tárgyalja Szakály az ország német megszállását követő eseményeket. 1944. március 19-e után szerinte a német csapatok bevonulásával, továbbá Edmund Veesenmayer Németország teljhatalmú megbízottá és követévé kinevezésével „Magyarország [a] szuverenitását elveszítette". Ennek alátámasztására felsorolja, hogy a semleges országokban működő magyar külképviseletek vezetői szinte kivétel nélkül lemondtak tisztükről, a németek magyar politikusokat (például Bajcsy-Zsilinszky Endre képviselőt és Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztert) tartóztattak le, Kállay Miklós miniszterelnök a török követségre menekült, Horthyra pedig jelentős német nyomás nehezedett az új kormányfő kinevezését illetően. A miniszterelnöki székbe került Sztójay Döme rendeleti úton kormányzott, a megszállók kívánalmainak eleget téve. Az országgyűlés érdemi tevékenységet nem folytatott.

A németek katonai vezetőket is letartóztattak (többek között Ujszászy István vezérőrnagyot és Kádár Gyula vezérkari ezredest), a sikertelen kiugrási kísérletet (1944. október 15.) követően pedig további jelentős átrendeződés következett a felső vezetés tagjai között. Például Miklós Béla, az 1. honvéd hadsereg parancsnoka, Kéri Kálmán vezérezredessel átment a szovjet csapatokhoz, ahonnan nem tért vissza. A 2. hadsereg vezetője, dálnoki Veress Lajos előbb a németek, majd nyilasok fogságába került. A korábban nyugállományba vonult, de utóbb megbízhatatlannak ítélt főtisztek közül fogoly lett Szombathelyi Ferenc és nagybaczoni Nagy Vilmos nyugállományú vezérezredes is.

A hadsereg és irányítóinak 1919–1945 közötti szerepét kimerítően taglaló részek végén két fejezetben értekezik Szakály Sándor a magyar királyi Csendőrség történetéről. Az 1881-es megalakulástól kezdve az 1945-ös feloszlatásukig olvashatunk szervezetükről, kiképzésükről, szolgálati struktúrájukról, bűnmegelőzési és -felderítési eredményességükről. A csendőrség, német nyomásra, szerepet vállalt a megszállást követően a vidéki zsidóság gettózásában, és sajnálatos módon ekkor a zsidóknak a szervezet egyes tagjainak részéről olyan túlkapásokat kellett elszenvedniük, amelyek a törvények szellemével nem voltak összeegyeztethetők. A civil szféra mellett a honvédség kötelékében úgyszintén létezett csendőrség. A csapatcsend-

őrség elsősorban katonai-rendészeti feladatokat látott el, míg a tábori csendőrség hatáskörébe az állományon belüli fegyelmi, bűnügyi esetek kivizsgálása tartozott. Megszállt területeken ez kiegészült a lakosság szemmel tartásával, hírszerzéssel, valamint kémelhárítással.

A harmadik s egyben utolsó, tematikus egység témaválasztás tekintetében a legszínesebb. Leginkább az itt található szövegeken érződik, hogy publicisztikai célból íródtak. Szerzőjük számos kérdéskörre reflektál.

Röviden olvashatunk a német ajkú magyarok köréből toborzott 25. SS „Hunyadi" gránátos hadosztályról, a Don-kanyarról, október 6. kapcsán Batthyány Lajosról és Nagy Imréről, a két mártír miniszterelnökről. Ugyancsak dióhéjban ismerteti Teleki Pál életét. Személyében egy olyan liberális-konzervatív politikust lát, aki neveltetése és gondolkodásmódja miatt elutasította a diktatórikus rendszereket. Tudta, hogy Magyarország nem köthet a versailles-i rendezés revíziója érdekében senkivel sem egyoldalú szövetségeket. Ezért aztán politikája teljes kudarcaként élte meg a németek melletti katonai kiállást Jugoszláviával szemben. Nem látván más kiutat, önkezével vetett véget az életének.

Az első és második világháborús magyar katonai temetőkről, továbbá a temetők történelmi forrásként való felhasználásáról szintén ebben a részben osztja meg velünk a gondolatait Szakály, a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság tagja. Majd két cikkében is keményen bírálja az 1945 utáni népbíróságok rendszerét, mondván: „egy szuverenitásában erősen korlátozott országban, részben külső kényszer és részben belső igény alapján zajlottak az eljárások. A politikai rendőrségen a kommunista, a népügyészségeken és a népbíróságokon a jórészt szociáldemokrata hatalomátvétel már 1945-ben megtörtént, s ennek megfelelőképp érvényesült a »szak- és jogszerűség«".

A kötet utolsó fejezetei közé bekerült a szerző hozzászólása a 2012-es ún. „Romsics–Gerő-vitához", illetve a *Magyar Nemzet*ben megjelent könyvismertetése Romsics Ignác *Magyar sorsfordulók, 1920–1989* című munkájáról. A Márai Sándor hagyatékából előkerült, 2013-ban *Hallgatni akartam* címmel kiadott műről írt recenziója végén pedig szomorúan állapítja meg, hogy az író által képviselt polgári értékrend már a 30-as, 40-es években kiveszőben volt, a második világháborút követően aztán végleg letűnt. Ugyanis „a szovjet Vörös Hadsereg 1944–1945-ös magyarországi megjelenése nem felszabadulást, hanem egy olyan új rendet hoz Magyarország számára, ahol polgárnak lenni lehetetlenség".

A könyv szerencsére nem egy ilyen komor hangvételű megállapítással ér véget, hanem az 1956-os forradalomról és szabadságharcról szóló írással. Ebben Szakály 56-ot a XX. századi magyar történelem legkiemelkedőbb, világtörténeti hatású eseményének nevezi. Fegyveres küzdelemnek egy demokratikus, új Magyarország megteremtéséért, amire viszont még közel három és fél évtizedet kellett várni. Úgy vélte, hogy ez 1990-ben bekövetkezett, az 1956-nak (is) köszönhető.

A kisalakú, 341 oldalas, kemény kötésű műről összegzésképpen elmondható, hogy a benne foglalt cikkek és hosszabb értekezések lefedik Szakály majdhogynem teljes munkásságát. Legyen szó a csendőrségről, a magyar királyi honvédség vezetőiről, XX. századi hadtörténelmünkről vagy éppenséggel a nemzeti emlékezet helyeiről. A kötet ars poeticáját megítélésünk szerint legjobban a Horthy Miklósról közölt cikkének utolsó bekezdésében határozta meg Szakály Sándor: „Sem egy emléktábla, sem egy utcanév nem feledteti, illetve írja át a múltat, de felhívhatja a figyelmet annak megismerésére, mert sajnos az utóbbival inkább állunk hadilábon, mint a hangzatos, hangos megnyilvánulásokkal, hozzáértés nélküli megnyilatkozásokkal. Inkább ezekről kellene lemondani. Az valóban a köz javát szolgálná."

Gali Máté

GALI MÁTÉ (1988) az egri főiskola történelemtudományi doktori iskolájának hallgatója.